

ZAPIS - DEN OBEROENDE LITTERÄRA KVARTALSTIDSKRIFTEN

Katarzyna Ślawska

Strategin för samhällligt självförsvar eller självorganisering beskrivs 1978 av Vaclav Benda, katolsk aktivist och en av Charta 77, i en essä *Polis równoległe* (*Krytyka* nr 5, Warszawa 1980). Väsentliga förändringar inträffar enligt honom till följd av att ett samhälle organiserar sig själv utanför statens och partiets struktur. Dessa parallella strukturer kan bli ett språkrör för alla dem som hittills varit förhindrade att på något sätt påverka de existerande samhällseliga strukturerna. Än mindre kunde de förverkliga sig själva inom dessa strukturer. När Benda formulerade sitt program hade oberoende samhällseliga initiativ i Polen redan kommit att skapa sådana strukturer. Kring dessa strukturer organiserades aktionen till försvar för de arbetare som misshandlades i Radom och Ursus samt utgivning av censurerad press.

1976 inträffade en betydelsefull förändring i den polska verkligheten. En ny möjlighet att ge röst åt en oberoende opinion tillkom, nämligen de inofficiellt utgivna trycksakerna. Idén att samla och i maskinskriven form sprida texter som har stoppats av censuren tillkom på 60-talet. Initiativtagare var sociologiprofessorn Stanisław Ossowski. Maskinskrivna ark och kopior gjorda med hjälp av karbonpapper spreds då i en liten grupp intellektuella. Sådan tillfällig karaktär hade skriften *Biuletyn* utgiven av gruppen "Ruch" (Rörelse) som var verksam i slutet av 60-talet och som slogs sönder av arresteringar.

Sommaren 1976 tog Adam Michnik initiativet till utgivning av en skrift som skulle bli forum för de författare som på grund av censuren ingripanden hindrades från att publicera sina skrifter via statliga förlag. Principen skulle vara att samla författare från olika generationer och att alla skrifter skulle signeras med författarnas riktiga namn. Förslaget accepterades av Barbara Toruńczyk och Wiktor Woroszyński. Redaktionens första möte ägde rum i Woroszyńskis lägenhet i Żoliborz i Warszawa. Följande personer deltog: Jacek Bocheński, Kazimierz Brandys, Stanisław Barańczak, Marek Nowakowski, Artur Międzyrzecki, Andrzej Kijowski, Barbara

Toruńczyk, Wiktor Woroszyński. Det var författare som hade lärt känna varann genom arbete i polska författarförbundets Warszawaavdelning.

Marek Nowakowski föreslog namnet *Byrålådan*, Andrzej Kijowski (som ansåg att skriften inte skulle ha löpande numrering vilket förutsåg en regelbundenhet i utgivningen) tyckte att den skulle heta Teia (Mapp). En annat namnförslag som dök upp var *Zapis* (*Anteckning*). Andrzej Kijowski skrev en inledning till första numret av skriften, men efter att ha stiftat bekantskap med dess föreslagna innehåll konstaterade han att numret inte skulle bli bra. Den 23 december 1976 delgav han Kazimierz Brandys och Wiktor Woroszyński sin avsikt att lämna redaktionskommittén. Han kom fram till att hans närvaro i en grupp som skulle bedriva oberoende utgivningsverksamhet kunde skada den tidskrift, vars redaktion han tillhörde, nämligen *Twórczość* (*Skapande*). En annan författare som drog sig ur var Artur Międzyrzecki. Den övriga redaktionen enades om namnet *Zapis*. Stanisław Barańczak fick uppdraget att skriva på temat: "Varför *Zapis*?"

"Vad är *Zapis* för något? - läser vi i inledningen till numret 1 av skriften. - Man skulle kanske börja med att fråga vad det inte är. *Zapis* är alltså ingen tidskrift med fast redaktionskommitté och fasta utgivningstider. Den är inte heller någon presentation av en speciell litterär grupp med ett klart program. Som läsaren lätt kan märka återfinns representanter för olika generationer bland dess skribenter - författare som odlar olika genrer, med skilda stilar och poetik och vilkas världsåskådningar inte alltid sammanfaller. Det är inte heller - vilket särskilt skall betonas - ett påhitt av några författare som lika väl skulle kunna publicera sina verk på "normalt" sätt. Tvärtom. Medan vi höll på att samla material till första numret av skriften, spreds ofrivilligt ryktet om detta oberoende förlagsinitiativ. Somliga av oss blev kallade till samtal med höga ämbetsmän som ansvarar för kulturpolitiken. Dessa krävde att vi skulle avstå från att förverkliga vår idé. Vi hade ett enda svar, ett naturligt och logiskt sådant. *Zapis* behöver inte tillkomma om dess tänkta innehåll kan publiceras i de tidskrifter och böcker som ges ut officiellt. Vi ger ut *Zapis* enbart därför att alla officiella möjligheter till publicering har berövats oss".

Beslutet om icke-periodisk utgivning följdes inte i praktiken. Avsikten med den var förmodligen att undvika anklagelser för lagbrott. Enligt lagen måste tillstånd sökas för utgivning av periodiska skrifter.

Det första numret av *Zapis* utkom i januari 1977, det sista efter krigstillståndets införande och efter att många av dess redaktörer och skribenter blivit internerade, i april 1982. Vid fyra tillfällen gjorde *Zapis* avsteg från sin huvudfunktion att vara en tidskrift, där i varje nummer en flerhövdad redaktion publicerar ett flertal olikartade texter och kom i stället ut med nummer som innehöll ett enda verk: Tadeusz Konwickis *Kompleks polski (Det polska komplexet)*, refuserat av förlaget "Czytelnik" (*Zapis* nr 3), *Mała apokalipsa (Lilla Apokalypsen)* som samme författare skrivit för utgivning på oberoende förlag (*Zapis* nr 10), Konwickis *Wschody i zachody księżyca (Månens upp- och nedgångar)* (*Zapis* nr 21) samt Julian Strykowski *Wielki strach (Den stora skräcken)* (*Zapis* nr 14). Under *Zapis*¹ drygt femåriga tillvaro utkom sammanlagt 21 nummer av tidskriften. Redaktionen framställde en "råupplaga". Detta var i själva verket en eufemism för det tiotal exemplar som skrevs ut med karbonpapper på skrivmaskin. Dateringen av varje nummer härrör från dessa redaktionsexemplar. Kvartalsperiodiciteten upprätthölls konsekvent, och numren utkom i januari, april, juli och oktober. Redaktionsexemplaren låg till grund för vidare avskrift och mångfaldigande, och framför allt för de två mest omfattande utgåvorna: den inhemska och den utländska upplagan. Den förra ombesörjdes av det oberoende förlaget NOWa och den senare av *Index on censorship*, en tidskrift som utkommer i London och ägnar sig åt att bekämpa censuren världen över. *Zapis'* polska upplaga uppgick till 2 000 exemplar.

Under de fem åren som tidskriften existerade ingick 17 personer i redaktionskommittén. Den ende av redaktörerna som tog del i framställningen av samtliga nummer var Jerzy Andrzejewski (f. 1909), den äldste i redaktionsgruppen. Skriften hade officiellt ingen ansvarig utgivare. I praktiken hade Wiktor Woroszyński den funktionen fram till 7 i juli 1978 och därefter, från och med oktober 1978 (nr 8) - Jacek Bocheński.

I redaktionskommittén träffades företrädare för olika generationer. Vid sidan av de äldsta, Jerzy Andrzejewski och Kazimierz Brandys, fanns där tjugotalister som debuterade direkt efter kriget (Jerzy Ficowski - 1924, Zbigniew Herbert - 1924, Jacek Bocheński - 1926 och Wiktor Woroszyński - 1927), tre trettiotalister som debuterade 1956 (Andrzej Drawicz, Marek Nowakowski, Kazimierz Orłoś) samt åtta fyrtiotalister vilka av litteraturkritiken betecknas som "generation 68" (Tomasz Burek, Ryszard Krynicki, Jakub Karpiński, Anna Chmielewska, Adam Zagajewski, Stanisław Barańczak, Adam Michnik, Barbara Toruńczyk). Redaktionens ledamöter bibehöll, som företrädare för skilda generationer, rätten att manifesteras sin respektive intellektuella och konstnärliga egenart. *Zapis* har aldrig varit

språkrör för KOR (Kommittén för Arbetarnas Försvar), fast många av redaktörerna varit engagerade i kommitténs verksamhet. När det gäller ideologisk världsåskådning, stod *Zapis* nära den så kallade lekmanavänstern. Den tillkom som uttryck för behov hos författare som genom att inte bli publicerade dömts till ett litterärt icke-vara.

Det är svårt att i ett så kort föredrag i detalj presentera *Zapis'* innehåll, alla de temata, diskussioner och debatter som berörts på dess spalter.

Min avsikt är att presentera de litterära tendenser som låter sig urskiljas när man studerar tidskriftens samtliga nummer.

I början framstod *Zapis* som en periodisk presentation av texter som har blivit stoppade av censuren. I de första fyra numren återfanns ett avsnitt ur Kazimierz Brandys' *Niereczywistość (I Polen, det vill säga ingenstans)* (1975), ett avsnitt ur Wiktor Woroszylskis *Literatura*, skriven under åren 1966-1970, ett avsnitt ur Jerzy Andrzejewskie roman *Miazga (Sörjan)*, noveller av Marek Nowakowski och Kazimierz Orłoś, dikter av Adam Zagajewski som censuren strukit i hans diktsamling *Komunikat (Kommuniké)*, dikter av Stanisław Barańczak från samlingen *Ja wiem, że to nie słuszne (Jag vet att det är fel)*, Woroszylskis långdikt *Jesteś (Du är)*, som refuserats av redaktionen för veckotidningen *Literatura* och av förlaget Wydawnictwo Literackie, dikter av Ryszard Krynicki från samlingen *Orgar nizm zbiorowy (Kollektiv organism)*, kåserier och litteraturkritik som förbjudits i den officiella pressen.

Från och med nummer 5 publiceras texter som skrivits speciellt för oberoende utgivning. Nummer 17 innebar en ny journalistisk inriktning; det är fyllt med rapporter från strejken i Gdańsk och det polska författarförbundets 21:a kongress.

Trots att *Zapis* var en kvartaltidskrift hade man ambitionen att löpande redogöra för sådana skeenden som i den officiella pressen förbigicks med tystnad eller fick en ofullständig beskrivning. Redaktionen tillmätte "Krönikan" - en till och med nummer 18 återkommande avdelning - en viktig funktion och lät den uppta ett femtontal sidor av utrymmet.

Den litterära strömning exponerad i *Zapis*, som under halvtannat decennium svarade för de flesta bidragen av oförfalskat och otvivelaktigt värde är (vid sidan om den historiska inriktningen): essäer, "reportage från det förflutna", romantexter eller prosa av fiktivt allegorisk karaktär - en

annan genre som befinner sig i skönlitteraturens gransområde: det självbiografiska, det självbekännande författarskapet. Denna genre, som rymmer självbiografi, genealogi, memoarer, introspektion och konfession, saknade till synes stöd i den polska litterära traditionen. Två skäl verkar finnas till detta: för det första hade det intima och det privata inte

fått plats i den kollektiva kulturen med dess heroiskt engagerade karaktär; för det andra hade det religiösa livet utmärkts av en ytlighet som nöjde sig med det yttre och ceremoniella och förbigick det paradoxala i tron. Var finns så rötterna till denna genre och hur ska man förklara dess popularitet? Den polska vägen till den självbiografiska litteraturen går säkert tillbaka på - och inspireras av - en nyfikenhet inriktad på det ömsesidiga beroendet mellan individuellt och kollektivt öde, mellan biografi och historia. Det privata och självbekännande tonfallet hänger samman med faktorer av ett annat slag, sådana som har med kultur och historia att göra. Det specifika i dessa intima genrer består alltså inte så mycket i en inriktning på individuell psykologi eller psykoanalytisk självbiografi som fastmer på interpersonell psykologi. De främsta kriterierna för denna genre blir interrelationerna, spänningen mellan det individuella varat och konventionens, ideologins, politikens och - slutligen - historiens vidare strukturer.

I Zapis publicerades i denna genre längre avsnitt ur Kazimierz Brandys' *Niereczywistość (I Polen, det vill säga ingenstans)* och *Miesiące (Månader)* samt Wiktor Woroszylskis *Literatura*, vidare de avsnitt ur Jerzy Andrzejewskie *Miazga* där minnet av Pawel Jasienica och Kazimierz Brandys frammanas samt *Mechaniczna pomarańcza (Den mekaniska apelsinen)* som Jacek Bocheński skrev 1975 och som ingår i hans bok *Krwawe specjalizacje włoskie (Blodiga italienska godbitar)*.

Den synliga världen, beskrivningen av en empirisk verklighet, framträder i *Zapis* i Marek Nowakowskie och Kazimierz Orłoś' noveller, liksom i debutanten Jan Komolkas prosa. I hans *Ucieczka do nieba (Flykten till himlen)* skildras en pojkes öde på en uppfostringsanstalt; han ertappas nattetid under ett misslyckat flyktförsök och utsätts för en flera timmar lång tortyr utförd av en vårdare och ett antal demoraliserade översittare. Till följd av dessa uppfostringsmödor blir han en "mönsterelev" och går med på att spela rollen av tjallare. En vanärad värld av rättslöshet och våld beskrivs även av Marek Nowakowski. I novellen *Mongoly (Zapis nr 1)* finns visionen av vilda asiater som tjänar i nazistarmén men som är betydligt farligare än de tyska soldaterna. Den är ett försök att framställa den intuitiva vetskapen att denna från öster annalkande kraft utgör ett mycket större hot än det tyska barbariet. Novellen *Mój przyjaciel pisarz (Min vän förfat-*

taren) (*Zapis* nr 4), ett litterärt porträtt av Wilhelm Mach, blir hos Nowakowski en standardskildring av vägen till det oundvikliga nederlag som väntar den människa som ger sig in i en dialog med den i Polen rådande makten, den som är fast i gamla ideal om social rättvisa och inte förlorat tron på att systemet är i stånd att förverkliga dem.

Den kognitiva funktion hos litteraturen som Barańczak talar för i den inledande texten i *Zapis* första nummer Varför "*Zapis*"? och som i prosan artikuleras genom en "registrering av situationer", omsätts i tidskriftens fortsatta praktik i en synkretistisk tendens. De båda stilistiska strömningar som präglade prosan i *Zapis* hade det gemensamt att de imiterade verkligheten. Den första strömningens polymorfa poetik bestod i en förening av konstfull romanretorik och dokumentarism, idén om en "polytext", tjänade ett förmedlande av ett oroligt och föränderligt medvetande.

Den andra strömningens poetik refererade till detaljer och användes i Orłós och Nowakowskis noveller för att skildra personer som vanställts av de sociala betingelserna.

Förutom originaltexter publicerades i *Zapis* också litteraturkritik. I varje nummer trycktes några recensioner. Totalt publicerade man 40 stycken. Endast 13 av dem gällde verk utgivna av statliga förlag. Recensenterna följde en regel att inte kritiskt granska verk av de författare som publicerades i *Zapis*. En enda avvikelse från denna regel utgjordes av Adam Michniks essä *Gnidy i anioły (Lössägg och änglar)* som behandlade ett verk av Wierzbicki *Traktat o gnidach (Avhandling om lössägg)*. *Zapis** litteraturkritiska strategi riktade läsarens intresse på de svårfunna böckerna, dem som utgivits av Litteraturinstitutet i Paris eller av oberoende förlaget NOWa.

Zapis var den första oberoende litterära tidskrift som publicerades i Polen. Dess upplaga som avsevärt överskred samizdat', gjorde det möjligt att popularisera verk som inte var tillgängliga i det vanliga bokomloppet och sprida texter som stoppats av censuren. Dess existens är ett bevis på att det var möjligt att åstadkomma en kulturpolitisk verksamhet och spridning av dess alster. *Zapis* blev också en referenspunkt för andra liknande samhällliga initiativ i Polen, Tjeckoslovakien, Ungern och Sovjetunionen.

Stockholms universitet

Institutionen för slaviska och baltiska språk

